

Média v pohybu

K proměně současných českých publik

Jakub Macek

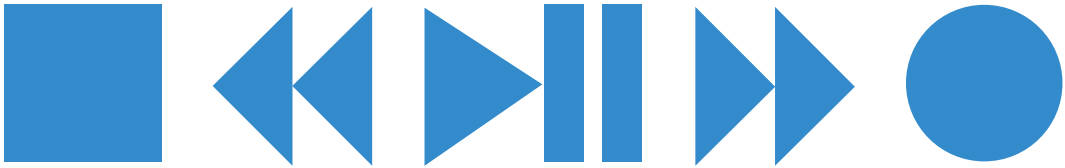
Masarykova univerzita

Média v pohybu

K proměně současných českých publik

Jakub Macek

Média v pohybu

K proměně současných českých publik

Jakub Macek

Masarykova univerzita
Brno 2015

„Edice: Media“

Kniha je součástí postdoktorského výzkumného projektu „New and old media in everyday life: media audiences at the time of transforming media uses“ (Grantová agentura České republiky, GP13-15684P).

Plný text publikace v interaktivním formátu pdf a ve formátu pro čtečky je k dispozici na stránkách http://medzur.fss.muni.cz.

Odborně posoudila:
PhDr. Irena Reifová, Ph.D.

© 2015 Jakub Macek
© 2015 Masarykova univerzita

Publikace podléhá licenci Creative Commons:
CC-BY-NC-ND 3.0
(Uveďte autora-Neužívejte dílo komerčně-Nezasahujte do díla 3.0 Česko)

ISBN 978-80-210-8033-1 (brož. vaz.)
ISBN 978-80-210-8034-8 (online : pdf)

Lucii Bittalové (1988–2015),
české online aktivistce, která měla dojít dál.

OBSAH

ÚVODEM 11

Struktura a cíl knihy ... 13
K metodologii ... 15
Poděkování ... 17

I. SOUŘADNICE NOVÉ SITUACE 19

Každodennost: svět v dosahu jednání ... 22
Mediální publika bez mediálních publik: obyčejní uživatelé ... 24
Proměna mediálních publik ... 28

II. PROBLÉM HLEDÁNÍ NOVÉHO 33

Problém dichotomie ... 35
Kontextualizace nového ... 37
Problém ohniska a diskontinuity ... 38

III. PROMĚNA PUBLIK OPTIKOU STRUKTURAČNÍHO MODELU MÉDIÍ 43

Strukturační model médií ... 44
Mediální celky: každodennost z pohledu strukturačního modelu ... 47
Vědění, moc a diskurzy ve strukturačním modelu ... 49
Anatomie změny ... 54

IV. ČTYŘI LINIE ZMĚNY 57

Publika konvergentní: aktivní a fragmentární ... 58
Publika rozptýlená: permanentní, interakční, performativní ... 63
Publika politická ... 67
Nová pravidla každodenního časoprostoru ... 70

**V. POST-TELEVIZNÍ PUBLIKA?
STAHOVÁNÍ A KONVERGENTNÍ VZTAH K POPULÁRNÍM OBSAHŮM** 73

Volba typu textu a rozhraní ... 75
Stahování obsahu: praxe a motivace k nim ... 83
Kurace stahovaných obsahů ... 87
Televize po televizi? ... 92

VI. ONLINE PARTICIPACE NA TEXTU 95

Vůle k textu ... 97
Vůle ke konformitě ... 99
Vůle k sebe-performanci ... 101
Emancipace? ... 103

VII. ROZPTÝLENÁ POLITICKÁ PARTICIPACE 105

Političtí „my“: propojení a konformní ... 107
Participace permanentních a performativních publik sociálních médií ... 111
Politika: mezi závazkem a pocitem odtrženosti ... 112
Sociální média jako vedlejší postava? ... 114

VIII. ZÁVĚREM 117

K soukromí ... 117
K důvěře ... 119

Literatura ... 125
Anotace ... 135
Summary ... 135

SEZNAM TABULEK, GRAFŮ A ILUSTRACÍ

Ilustr. 1.1: Média v české společnosti (v r. 2014) 20
Schéma 2.1: Strukturační model médií. 45
Schéma 2.2: Diskurz ve strukturačním modelu médií 53
Ilustrace 4.1: Alternativní zdroje obsahů (v r. 2014) 60
Graf 4.1: Kde sledují nebo čtou zprávy? (v r. 2014) 61
Graf 4.2: Kde zprávy recipují nejčastěji, pokud využívají více než jeden mediální kanál? (v r. 2014) 61
Tab. 4.1: Zdroje zpráv v rámci věkových skupin (v r. 2014) 62
Tab. 4.2: Frekvence používání vybraných online sociálních sítí (v r. 2014) 64
Tab. 4.3: Respondenti užívající online sociální sítě jednou týdně a častěji (2014) 65
Ilustrace 4.2: Recepce zpráv českou populací (v r. 2014) 68
Tab. 4.4: Kde respondenti čtou / sledují zprávy o politice? (v r. 2014) 68
Tab. 4.5: Kde respondenti na internetu sledují / čtou zprávy? (v r. 2014) 69
Tab. 5.1: Frekvence vybraných mediálních praxí (v r. 2014) (% z celého vzorku) 76
Tab. 5.2: Prostřednictvím jakého zařízení sledují diváci filmy a seriály? (v r. 2014) 78
Tab. 5.3: Jaké zařízení při sledování filmů/seriálů používají nejčastěji, pokud používají více než jedno? (v r. 2014) 78
Tab. 5.4: Sledují filmy jinak než prostřednictvím TV vysílání – diváci podle věkových skupin (v r. 2014) 80
Tab. 5.5: Sledují seriály jinak než prostřednictvím TV vysílání – diváci podle věkových skupin (v r. 2014) 80
Tab. 5.6: Zdroje obsahů využívané diváky filmů a diváky seriálů (bez TV vysílání) 84
Tab. 5.7: Zdroje obsahů využívané posluchači reprodukované hudby a mluveného slova (bez rozhlasu a TV vysílání) 85
Tab. 5.8: Stahování a věk 85
Tab. 5.9: Rozložení kuračních praxí – srovnání diváků nekonzumujících a konzumujících obsahy z online zdrojů (v r. 2014) 91
Tab. 5.10: Struktura sociální kurace – interakce tváří v tvář a interakce na online sociálních sítích (v r. 2014) 91

ÚVODEM

> Každá generace věří, že je ve své zkušenosti s rychlými a monumentálními sociálními a technologickými změnami unikátní. Naše generace není výjimkou. Na začátku 21. století naši epochální jedinečnost vymezuje „Internet". Internet [...] je symbolem i zdrojem na pohled nekončícího přívalu realitou a světem hýbajících změn. A tento příval nejenže nezpomaluje, ale dle všeho nadále akceleruje.
>
> Nancy K. Baym a Annette N. Markham, s. vii

Na počátku léta 2015 jsem spolu se svými kolegyněmi publikoval výzkumnou zprávu (Macek a kol. 2015), která, jak jsem pochopil, některé mé přátele a známé mírně překvapila a snad i rozladila. Čím? Ta zpráva shrnuje základní data z výběrového šetření věnujícího se tomu, jak česká populace používá masová a nová média. Jejím základním poselstvím je, že všem novým komunikačním technologiím navzdory je to stále stará dobrá televize, která v životech českých mediálních publik hraje prim. Televizní vysílání je nejčastějším zdrojem zpráv, a to i pro tu nejmladší generaci. Televizní vysílání je nejčastějším zdrojem zábavy – právě prostřednictvím televize Češi v polovině druhé dekády 21. století nejčastěji sledují filmy, seriály i sport. Televizorů v českých domácnostech zjevně neubývá. Právě naopak – s tím, jak se k čím dál tím větším televizním obrazovkám připojují další zdroje obsahů, zdá se být pozice ústředního objektu českých domácností možná ještě silnější než v minulosti. Už totiž není jen oknem do světa televizního vysílání. Je zároveň oknem do světa nejrůznějších konvergentních síťových obsahů a ergodických textů.

Ono mírné rozladění, které jsem zmínil, pramenilo nejspíše z nepatřičných očekávání těch, kdo je pocítili. Očekávali doklad razantní a jasně pojmenovatelné změny. Zčásti snad proto, že televizi – tradičně spojované s gaučovou pasivitou a konzumní nekreativitou – nebývá mezi mými známými přáno mnoho hezkého. A to přesto (nebo právě proto?), že mnozí pro ni pracují. Zčásti jistě na základě vlastní zkušenosti s rychlým, relativně nedávným a v řadě ohledů velmi viditelným příchodem celé řady nových technologických objektů, síťových platforem a uživatelských aplikací. Očekávali zkrátka, že se ukáže, že televize je na ponižujícím ústupu a že chytré mobilní telefony, notebooky, tablety, online sociální sítě a vůbec

„všechny ty internety“[1] získaly v pomyslném zápase o prostor v našich životech nad televizí konečně navrch.

Neukázalo se to. Překvapení ovšem není na místě, a rozladění už vůbec ne. Změna probíhá – a vůbec není malá. Příběh probíhající proměny mediální krajiny a mediálních publik je jen složitější a v klíčových konturách současně jemnější a mnohoznačnější než očekávaná anekdota o kýženém konci televize.

Příběh, který zde vyprávím, je otevřený a fragmentární. Jiný ani být nemůže. V této knize vycházející z tříletého výzkumu českých mediálních publik vyprávím z pozic mediálních studií a sociologie o transformačních procesech, které právě probíhají a dosud se neuzavřely. Jejich další vývoj totiž může být spojen s takovými překvapeními, jakým byl před necelou dekádou nástup online sociálních sítí.

Do té doby převládající přesvědčení, že výzkum uživatelů internetu je primárně spojen s tématy alternativních realit, čistě virtuálních identit a všeobjímající anonymity toho nového, k fyzickým kontextům paralelního online světa, tehdy vzalo rychle za své. A do teoretického i výzkumného perimetru sociologů zabývajících se online kolektivitami a identitami se obratem dostala (respektive vrátila) témata v sociologii dobře zavedená, témata spojená například se jmény Pierra Bourdieuho a Ervinga Goffmana a s prověřenými koncepty kulturního a sociálního kapitálu, sociálních sítí či sociálních interakcí a rolové performativity. Může podobný obrat odehrát znovu? Patrně může. Proto by bylo krátkozraké formulovat příběh jinak než otevřeně.

Fragmentární je pak mé vyprávění ve dvou významech. Předně proto, že je dílčí – věnuji se primárně tomu, jakou roli nová a stará média hrají v současnosti v životech a recepčních praxích českých mediálních publik. Soustředím se tedy jen na vybrané aspekty onoho širokého pole změn, kterých jsme s nástupem nových médií svědky – a i když v některých momentech překračuji hranice, jež obvykle studium publik vymezují, jsou to právě takříkajíc běžní uživatelé médií, kteří stojí ve středu vyprávění. Teoretická a empirická zpráva, kterou v této předkládám, je tedy fragmentem většího obrazu.

Současně je kniha fragmentárně vyprávěna – člením ji do kapitol, které jsou provázány co do datových zdrojů i teoretických východisek, ale mohou být čteny jako víceméně autonomní texty. Dohromady tvoří tyto kapitoly mozaiku vykrývající klíčová zjištění proběhnuvšího (byť v některých liniích dosud neukončeného) výzkumu.

1 Zde pochopitelně odkazuji na populární výrok „Já bych všechny ty internety a počítače zakázala“, který se objevil v anketě deníku *Metro* v roce 1999 a jenž byl připsán důchodkyni Věře Pohlové.

Tématem i formou vyprávění je tedy tato kniha pokračováním knihy *Poznámky ke studiím nových médií* (Macek 2013a), jež původně vznikla jako disertační práce a kterou jsem následně, v návaznosti na první výsledky svého výzkumu mediálních publik, aktualizoval. *Poznámky* shrnuly vývoj společenskovědní (především mediologické a sociologické) reflexe nových médií od jejích počátků v šedesátých letech dvacátého století po výzkumnou normalizaci tohoto interdisciplinárního metapole a po hledání uměřené teoretické syntézy v první dekádě století jednadvacátého. V návaznosti na kritickou evaluaci stávajících pohledů na nová média (a média jako taková) jsem pak v *Poznámkách* formuloval teoretický model nových médií – přičemž tento model založený na principech Giddensovy teorie strukturace (Giddens 1976, 1984) jsem následně předložil jako otevřenou teoretickou matrici schopnou inkorporovat a teoreticky usouvztažnit většinu z klíčového konceptuálního aparátu, s nímž studia nových médií aktuálně pracují.

Ačkoli jsem již v *Poznámkách* částečně stavěl na vlastní empirii (a to především ve čtvrté kapitole, kde jsem krom jiného představil empiricky podložený koncept *mediálních celků*), za klíčovou v nich považuji právě teoretickou přípravu. Tu, a konkrétně tedy zmíněný teoretický model médií, zúročuji v knize této. V *Poznámkách* jsem o teoretickém modelu médií hovořil jako o třídimenzionálním (takovým ostatně skutečně je) a s jistou opatrností jsem jej aplikoval pouze na média nová. V této knize se k němu vracím – je mým základním teoretickým východiskem a jako takový bude dále v přiměřené stručnosti připomenut a zčásti i rozvinut. V návaznosti na výzkumné aktivity, na nichž jsem se v uplynulých letech podílel, a v návaznosti na reakce svých kolegů nicméně o svém modelu mluvím trochu odlišně, než jak jsem činil v *Poznámkách*. Abych podtrhl souvislost modelu s Giddensovou obecně pojatou teorií strukturace (Giddens 1976, 1984), vzhledem k níž je aplikací středního dosahu, hovořím zde o něm jako o *strukturačním modelu médií*. A současně opouštím opatrný tón a aplikuji model na mediální technologie jako takové – v rámci probíhajícího výzkumu role nových a starých médií v každodennosti českých publik se osvědčil jako přiměřený analytický nástroj dobře vykrývající a propojující rovinu jednání (užití mediálních objektů a recepci textuality) a rovinu struktur (vlastnosti mediálních objektů a textů i kontextů každodennosti a širšího sociálního světa). Doplnění si přitom vyžádal jen dílčí, a to především ve vztahu k roli diskurzu a moci, k čemuž se dále podrobněji vrátím.

Struktura a cíl knihy

V této knize se tedy, řečeno stručně, znovu vracím k hledání odpovědi na otázku, co je nového na nových médií – respektive co nového s užíváním nových médií přišlo